

Шаршеева К.А.

**ШАТМАН САДЫБАКАСОВДУН «АК БОЗ АТ» ДРАМАСЫНЫН
ТАРЫХЫЙ НЕГИЗДЕРИ**

Шаршеева К.А.

**ОСНОВЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДРАМЫ ШАТМАНА САДЫБАКАСОВА
«БЕЛАЯ ЛОШАДЬ»**

K.A. Sharshееva

**HISTORICAL FOUNDATIONS OF DRAMA OF SHATMAN SADYBAKASOV
«THE WHITE HORSE»**

УДК:894.341

Макалада биринчи жолу “Ак боз ат” драмасынын тарыхый негиздери каралат. Изилдөөдө “Ак боз ат” драмасынын көркөмдүк дэңгээли аныкталып, драмадагы образдардын ачылышына иликтөө жүргүзүлөт.

The article first reviewed the historical foundations of drama “The White Horse”. The study defined the artistic quality of drama “The White Horse” and an analysis of disclosure of the images in the drama.

Уюткулуу элибизден өлбөй турган салт калган, урпактарга нарк калган. Кылымдан кылымга атадан балага айтылып насыят ой, элдик санжыра, баяндуу уламыштар калган. Сан мин кылым карыткан кыргыз элинин башынан не бир азаптуу тагдырлар өтпөдү дейсиз. Ал тагдырлар таасири күч тарыхка айланып улуттук адабиятыбызда көркөм чыгармалардан орун алып келет. Элдик оозеки чыгармачылыктан профессионал адабиятка өткөн кыргыз адабиятынын негизги өзөгүн дагы улуттук нарк каадабыз түзгөн. 20-кылымда кыргыз драматургиясы пайда болуп театр өнөрү калыптанып өнүктү. Мына ушул тармакка чоң көркөмдүк касиет алып келип этаптык көрүнүштү жараткан чыгарма көрүнүктүү жазуучу Ш. Садыбакасовдун “Ак боз ат” драмасы. Шатман Садыбакасов тили бай улуттук нарк насилге чебер калемгер. Анын бул чыгармасы элдик окуядан алынып, элпек чебер, нарктуу бай тил менен жазылып классикалык чыгармалардын бири болуп калды. Убагында бул чыгарма Кыргыз Мамлекеттик Академиялык драма театрына коюлуп театр дуйнөсүндө эң чоң жаңылыкты жараткан. Мезгил сынынан ишенимдүү өткөн бул чыгарма кийинки мезгилдерде да актуалдуулугун жоготпой, бүгүнкү күндө да таасирин тийгизип келет. “Ак боз ат” драмасынын ийгилигинин эң башкы себеби чыгармадагы конфликттүү мамилелердин өзүнө автордун философиялуу жалпылоолорду чөгөрө алгандыгында. Кыргыз драматургиясында бир топ элдик эпостордун,

санжыралардын, дастандардын негизинде жазылган драмалар көпчүлүкө маалым. Атап айтсак, К.Жантөшевдун “Курманбек”, К.Маликов менен Куттубаевдин “Жаңыл Мырза”, Ж.Садыковдун “Айкөл Манас”, “Манастын уулу Семетей”, “Сейтек”, Ж.Абдыкадыровдун “Олжобай менен Кишимжан” аттуу драмалар улуттук театр искусствосун байыткан. Ушул эпикалык, баатырдык, улуттук чыгармалардын катарын өзгөчө жарк деп көрүнүп турган Ш. Садыбакасовдун “Ак боз ат” драмасы толуктап, көпчүлүктүн сүйүктүү чыгармасына айланган. “Ак боз ат” тарыхый негизден алынса да драматургдун чебер талантынан өтө көркөмдүк профессионалдын деңгээлинде иштелип чыккан. Шатман Садыбакасовдун драманы кура билгендиги, окуяны курч чагылдыра билгендиги, образдарын ачык так айкын сүрөттөлүп чагылдырылганы сөздүн драматургиясы, көркөм адабий тили ушул чыгармада даана байкалып, ал саналуу гана драмалык чыгармаларды жазса да, аз жана саз жазган драмалар менен залкар драматург катары да тарыхта калат. Чыгарма башталганда эле философиялык терендиги жана курч конфликти менен окуяны улам кызытып жетелеп отурат.

Чыгарма тарыхта белгилүү кадимки эле Шырдакбектин окуясынан алынып көркөмдөлгөн. Айтылуу хан Шырдакбектин жана анын алты дубанга таанымал Ак боз атынын баяны элдик оозеки чыгармачылыкта көп айтылып келген. Мына ошол элдик үлгүсүн жоготпой, улуттук боек берип, бүгүнкү күндүн көрүүчүлөрүнүн талабына жооп берген, тарыхый мааниси зор, таасири бар драмалык чыгармага айланды. Шатман Садыбакасов тарыхый окуяны болгонун болгондой баяндап койгон жок. Ага философиялык ой берди, психологиялык курч көз караштарды берип, өзүнүн мүнөздүү боегу, көркөм фантазиясы менен чыгарманы байытты. Шырдакбектин окуясы даяр сюжет эле. Ушул

даяр сюжетти башкача интерпретацияда туштуктуруп, башкача планда чечкен. Шырдак-бекти Жаныбек атап анын тегерегиндеги кырдаалды көркөм бере алган. Эки көшөгөлүү драманын философиялуу маанайы драманын биринчи көшөгөсүнүн ачылышында, драманын экспозициялык бөлүгүндө эле даана сезиле баштайт. Бүтүндөй доордун, замандын үнүн камтыган Думананын образы пайда болуп бүткүл окуяга ээрчитет.

Малым малым о дейсинер

Малың тоонун о чымчыгы

Үйүм үйүм о дейсинер

Үйүң токой о чырпыгы –

деген терең философиялык ойлорду камтыган Думананын образы дүйнөлүк адабияттагы Шекспирдин “Корол Лир” трагедиясындагы Лирдин образына тете образ. Үч кызынан ырайым күтпөгөн жер кезген Лирдин образы Жаныбек хандын караар көзү жубайы Эрке айымдын атасы Думананын образынын үндөштүк окшоштугу бар.

Негизги окуянын жүрүшүнөн туулган драмалык кырдаалдар бийлик менен байлыктын, хан менен карапайым элдин, дос менен кастын, акылмандык менен түркөйлүктүн, жасалмалуулук менен табигыйлыктын, сулуулук менен түрү сууктуктун тээ илгертен бери келе жаткан келишпестик, кагылыш кармашынан башталат. Окуянын чордонунда Жаныбек хан менен элдин келишпестиги ошондой эле окуядагы негизги кырдаал жоо жакадан алып турган кыйын кырдаал. Ушул курч окуялар драматургдун чебердиги менен орду ордуна койулуп так жана көркөм баяндалат. Чыгарманын башкы карманы Жаныбек хан эли менен бирге боло албады. “Ханды кудай ураарда өз элине кас болот”-деп Токтогул акын айтмакчы Жаныбек хандын кызыкчылыгы менен элдин кызыкчылыгы бирдей боло албай, жоо жакадан алып турган чакта элине эш боло албай бир аял бир ат үчүн хандын тактысынан адамдык бактысынан ажырады. Жаныбек хан табышмактуу сепилинде Ак боз аттын абруюна маарып, айдай сулуу Эрке Айымга алданды. Драманын кызыктуулугу ар бир образдын багыты аягына чейин изилденген. Диалогдор дагы курч көркөм түзүлгөн. Чыгарма ыр аралаш поэтикалуу тил менен жазылган.

Чыгармадагы Эрке Айымдын образы дагы абдан кызыктуу образ. Ал астынан тамак үзүлбөй, көлөкөлөп мамыкта багылса да капаста эл-жер көрбөй калганына кейип Чаргынга сатылып кетет. Ал нарктуу байбиче Жаныбек хандын энеси Алтын таяк Зулайканын акылына да көнбөдү. Эркели-гинен чойошдоп баш бербеди. Акырында:

Ханым ордосуна камаса

Кайненем таяктап сабаса

Күнүлөр караанымды таласа

Төбөмдөн асманым,

Таманымдан топурагым куласа

Битиреп жашап, битиреп уктап,

Тойдум сенин жыргалыңа

Өшүмдүн кылоосу өчө элегинде

Койнумдун жылуусу кете элегинде

Жерде калбасмын – деген ойго келип

Жунгар ханы Чарындын алдоосуна ишенип Жаныбектен Ак боз атын минип Чарынга качат. Жаныбек эркелетип бакса да өз күйөөсүнө жакшылык кылбаган аял мага жакшылык кылабы деп, чачын кесип күч кылып, акырында атка сүйрөтүп өлтүрөт. Эрке-Айымдын образы чыгармада башында терс каарман сезилгени менен, чыгарманын аягында эл жерин сатпаган акылдуу оң каарман болуп чыга келет. Эрке-Айымдын образы кыргыз драматургиясында абдан татаал жана кызыктуу образ.

Чыгармадагы дагы бир таасирдүү образ Алтын таяк Зулайканын образы. Бул образ: Улуттук нарк каадага бай образ. Энелик күчтүү сөөлөтү менен алтын таяк таянган Жаныбектин энеси Зулайка кайраттуу, акылдуу адам болгон. өз уулунун акылсыз иштерине зээни кейип, багып чошойткон уулуна сөзү өтпөй:

“Алтын таяк ханыша

Кийимиң бүтүн, курсагың токтоу?

Калжактап ишиме кийлигишпе

Же энеси көпсө эр издейт деп укчу элем”

— деген Жаныбектин сөзүн угуп:

Эмне деди

“Эмне уктум-сүтүм ургур, кусур ургур

Угаарым ушул беле, ушул үчүн чошойтум

беле

Бөйрөгүмдүн жанында экениңде

Сымап менен ыштап салбай не болдум

Жүрөгүмдүн алдында экениңде

Эрдимди кесе тиштеп, муштап салбай не болдум” — деген өтө таасирдүү бейнеси бар. Зулайканын образынын чечилиши дагы көркөм сүрөттөлгөн. Дегинкиси драмада бардык образ терс ойлонулган. Ар бирин айтайын деген оюу бар. Карапайым элдин башчысы Малике Аярдын образы, Жаныбектин жигити Ирбистин образы, Чаргындын баатыр кызы Лайлумдун образдарындагы драмалык багыт жеткиликтүү изилденген. Ш. Садыбакасов чыгарма мүнөздүү оң жана терс каармандарды ажырата билип теш салмакта боёк берип, оң каармандарды ашыра мактабай терс каармандарды өтө жамандабай, жөн гана окуянын жүрүшү менен окурмандын, көрүүчүнүн сынына коёт. Калмак ханы Чарындын, анын жигиттери Шамур, Мансурдун образдары да драмалык күчтүүлүгү менен теш

тайлашкан образ. Ш.Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасына эщ таасын бааны көрүнүктүү сынчы К.Артыкбаев берген.

Качкынбай Артыкбаев драманын философиялуу маанайдагы драма экендигин мындайча белгилеген: "Ак боз ат-эщ биринчи кезеке туулган жерди, ата конушту ыйыктоо, коргоо, мекенди, эл-жерди сүйүү идеясын бийик көкөлөткөн драма. Андан тышкары анда адам баласын толкундатып келе жаткан өмүр, өлүм, жашоо, адамгерчилик, достук, сүйүү маселелери жөнүндө өз ордуна, ыгына жараша дурус сөз болот" – деп жазган. Жыйынтыктап айтканда Ш. Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасы адам баласын патриоттуулукка үндөгөн, акыл казынага бай, терещ таасирдүү философиясы бар чыгарма. Бул чыгарма Кыргыз Мамлекеттик Академиялык драма театрына коюлуп, көп жылдар сахнадан түшпөй, театр тарыхында этаптык көрүнүштү жараткан. Чыгарманы залкар режиссер Жалил Абдыкадыров койгон. Драма өзүнүн залкарлыгына жараша эщ мыкты коюлган. Атап кетсек, Жаныбек ханды Асанкул Осмонов менен Күнболот Досумбаев, Эрке-Айымды - Бакен Кыдыкеева менен Мираида Далбаева, Чарынды Советбек Жумадылов менен Арсен Умуралиев, Думананы Асанбек Кыдырназаров менен Насыр Кытаев, Лайлумду Таттыбүбү Турсунбаева, Малике аярды – Сыдыкбек Жаманов, Алтын таяк Зулайканы Даркул Күйүкова менен Сайрагүл Балкыбекова сындуу сахна чеберлери аткарышып айтып жатканы-быздын себеби, бул чыгармадагы чебер образдар жогоруда саналган актерлордун актердук талантына, тагдырына шык берип чош аброй алып берген. Айрымдары ушул чыгармадагы түзгөн образы менен гана чош атак дащкка жетишип өлбөстүк тапкан. Демек, чеберчилик драманын күчтүүлүгүндө, сөздүн курчтугунда, образдардын таасирдүүлүгүндө. Ыраматылык залкар режиссер Бообек Ибраев: "Ш.Садыбакасовду ушул бир гана "Ак

боз ат" драмасы үчүн гана классик деп айтканга акыбыз бар" — деген. Тарыхый окуяны тарых бойдон берсещ хронология болуп калат. Шатман Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасындай эч бир калемгер чагылдыра алган жок. Тарыхтын дагы өз сабагы бар. Ошондуктан тарыхый чыгарма жазылат. Аны ар бир калемгер өз дараметине жараша өз боёгун тартып, сүрөттөп окурмандын таразасына сунуштайт. Ш.Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасы тарыхый чындыкты жогорку көркөмдүк дещгээлде баяндай алган. Аны кайсыл учур болбосун сахнага коюга болот. Адамзат жараткан асыл нарк байлыктын бири – театр. Театрдын жүзү – репертуар. Репертуарды драматургия түзөт. Ш.Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасы театрдын жүзү болуп кала алат. Тарыхый инсан Шырдакбектин жана анын боз жоргосунун баянын, Жаныбектин, Ак боз аттын образы аркылуу чечкен бул тарыхый чыгарманын көтөргөн идеясы бийик, көркөмдүк дещгээли бай, психологиялык татаалдыгы курч жана таасын. "Тарыхтан сабак алуу келечектин керүүсүнө тике баруу" деген экен элибиз. Тарыхтын сабагы келечектин күзгүсү. Залкар калемгер Ш. Садыбакасовдун "Ак боз ат" драмасынын тарыхый негиздери кыргыз окурмандары менен көрүүчүлөрүнө жарыгын чача берет.

Адабияттар:

1. Ш. Садыбакасов "Кең дүйнө", Ф. Кыргызстан, 1976-ж.
2. К. Артыкбаев "Актаймын ишеничиўди менден күткөн", Ала-Тоо журналы, 1983-ж., №8.
3. Б. Курманкулов "Ак боз ат", Кыргызстан маданияты, 1972-ж., 21-декабрь.
4. С. Карымшаков "Ак боз атты таптаган", Ала-Тоо журналы, 1992-ж., №8.
5. К. Осмоналиев "Ак боз аттын жүрүшү", Чүй баяны, 1992-ж., 27-июнь.
6. Б. Усубалиев "Мени адамдыгымдан ажыратпа-гыла", Кыргызстан маданияты, 1983-ж., 29-декабрь.

Рецензент: к. филол.н., доцент Бакчиев Т.